

TANULMÁNYOK

GONDOLATOK AZ „ÁRPÁD-KORI SZEMÉLYNÉVTÁR (1000–1301)” ADATAINAK ÖSSZETÉTELÉRŐL¹

I. Árpád-kori személyneveink összegyűjtése és jelen ismereteink szerinti feldolgozása nem csupán egyik témaköre a magyar névtani kutatásoknak. Az ómagyar személynevekben rejlő információk tömege lényegesen szélesebb körben érinti a magyar nyelvtörténeti tanulmányokat. A feltárt ómagyar nevek variációinak, írás- és ejtészváltozatainak sokasága segíti, szolgálja és további vizsgálatokra, esetleg a régít meghaladó újabb megállapításokra ösztönzi a hangtörténettel, helyesírás-történettel, képzőtörténettel, etimológiával foglalkozó kutatókat. A névanyagon megfigyelhető az egyes hangok jelölésének alakulása, a tövéghangzók feltűnésének időbeli határa, a kettős magánhangzók és mássalhangzók jelölésének sajátossága, a név elején és a mássalhangzók után álló *h* betű gyakorisága, továbbá az *a*, *o* betűk Árpád-kori hangértékének, korabeli kiejtésének vizsgálatához is segítséget nyújt. Árpád-kori tulajdonnevek felismerése és a névalakulatok elfogultságtól mentes, helyes magyarázata valójában múltunk egy szeletének feltárása társadalmi érdek.

Árpád-kori személyneveink tanulmányozása során viszont elengedhetetlen a magyarság történetének ismerete. Tudnunk kell a honfoglalás előtti magyar–szláv érintkezésekről (vö. GYÖRFFY 1990: 1–24), továbbá arról, hogy a honfoglalás körüli időkben és még a 10. század első évtizedeiben is a Kárpát-medencében a szláv nyelven beszélők túlsúlya volt a jellemző. E megállapítást támasztja alá BENKŐ LORÁND véleménye is, mely szerint az „itt talált szláv földművelő réteg természetesen a névadásban is jelentős szerepet játszott. Egyes divatosabb szláv nevek a magyarság körében is hamar népszerűek lettek. A szláv névadásnak ez a hatása az egész Árpád-koron át tartott, és alig van olyan nagyobb összeírásunk, amelyben a szláv nevek sokasága ne jönne előnk. A 12. századig e nevek egy része bizonyosan még nyelvileg be nem olvadt szlávokat takar” (BENKŐ 1949: 4). Történeteseink hitelt érdemlően tárták fel a középkorban hazánkban élt és idetelepeült nem magyar népek területi elhelyezkedését. KRISTÓ GYULA újabb feldolgozásából (KRISTÓ 2003) bizonyosodhattunk meg ezen idegen, főleg német és szláv elemek nagy számáról, mely egyúttal magyarázatul szolgál Árpád-kori személynévanyagunk összetételére is. Arra, hogy a 11–13. században előforduló ómagyar nevek között számos a felismert szláv és német eredetű név, de a ma még fel nem ismert, vagyis az ismeretlen eredetűnek tartott nevek között is – véleményem szerint – legtöbb lehet az ószláv és az ónémet név.

¹ Az időközben megjelent kötet (Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005) többszemponútú bemutatását l. a Névtani Értesítő jelen számának „Műhely” rovatában. (A szerk.)

2. Árpád-kori személyneveink eredetének feltárása rendkívül nehéz, mert egy-egy ómagyar névalakulat helyes értékeléséhez elengedhetetlen a különböző időpontokban előforduló adatok, névvariációk, írás- és ejtészváltozatok pontos összevetése. De már a nevek gyűjtése, besorolása, elbírálása alkalmával is számos bizonytalansági tényezővel kell számolnunk. A különböző időpontokban írt, sőt esetleg többszörösen átírt oklevelek szövege, különösen a tulajdonnevek a nép vagy az írnok nyelvén nem egyszer a felismerhetetlenségig torzulhattak. A magyar ajkon is átalakult idegen eredetű neveket és ezek különféle becézett, rövidült alakjait nem vagyunk képesek felismerni. Ezért is jöhettek létre és alakulnak napjainkban is egyre-másra a tudós népetimológiák.

A középkori oklevelek írójának, a nevek feljegyzőjének állandóan két vagy több nyelvet kellett közvetítenie. Amikor egy magyar vagy idegen: cseh, lengyel, francia, német vagy olasz anyanyelvű írnok latin nyelven írta le az oklevelet, e közben a magyar nyelvű határleírások mellett magyar, esetleg szláv, német vagy francia eredetű neveket, nemegyszer ezek becéző alakjait kellett feljegyeznie. Mindezeket természetesen hallás után. A földrajzi neveket, határleírásokban előforduló helymegjelöléseket csak kis mértékben lehetett latin nyelvre átfordítani, de a rendre elhangzó különféle népi, főleg becéző névvariációk leírása további nehézségeket okozhatott. Az oklevélírók azzal könnyíthették meg a nevek feljegyzését, ha ugyan felismerték (vagy nem ismerték fel) a becéző alakot, hogy nem a hallott és nehezen leírható nevet, hanem a személy nemzetiségéhez igazodva a szláv vagy német alapnevet, esetleg a becézőnévhez leginkább kapcsolható egyházi latin nevet írták le.

Ez a módszer lehet egyik magyarázata az oklevélírók egységesítő törekvésének is. Egy norma kialakításának szándéka nemcsak a magyarországi és a német vagy lengyel nyelvterületen feljegyzett középkori névsorok alaki hasonlóságában, a neveknek a latin szöveg szerkezetébe való beágyazottságának azonosságában mutatkozik, hanem az egyes személynevek lejegyzésében is. Úgy tűnik, a szerzetesrendek, kolostorok tagjai, a papok, a nótáriusok egységessé igyekeztek alakítani a személynévállományt is. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy az egyháziak által elnevezett nagy számú *Benedictus*-t, *Jacobus*-t, *Martinus*-t, *Stephanus*-t stb., vagy a *Johannes Gallicus*, *Johannes Latinus*, *Georgius Sclavus* stb. néven feljegyzetteket a magánéletben, a családi környezetük egyházi latin néven szólította volna.

Továbbmenve múltunk jobb megismerését szolgálná, ha a nyelvtudomány eszközeivel meg tudnánk állapítani például azt, hogy a szláv eredetű Árpád-kori személyneveink melyik szláv nyelvből származtak, vagy a német eredetű személynevet viselők mely német nyelvterületről érkeztek a Kárpát-medencébe. Ezáltal az itt élő lakosság etnikai összetételére, a letelepítésekre, a migrációra, stb. az eddigieknél lényegesen több és jobb következtetéseket tudnánk történéseink segítségével levonni. E témakörben elvégzendő nyelvészeti vizsgálatok a történeti névtan művelői számára eredménnyel kecsegtető, új kutatási eljárást, irányt eredményezne.

3. Néhány évvel ezelőtt megkíséreltem felmérni az 1983-ban megjelent „Árpád-kori kis személynévtár”-ban közölt 6800 személy közszoói eredetű nevének arányát. Akkor úgy találtam, hogy 1340 fő, az összes említett személy mintegy 20%-a kapott közszoói eredetű nevet (FEHÉRTÓI 1997: 71–5). A most elkészült „Árpád-kori személynévtár”

adatainak ilyen tartalmú feldolgozását nem tudtam elkészíteni. Ennek több oka van. Az egyik legfontosabb: az adattár nem tartalmazza az 1301-ig összegyűjtött összes személy nevét, mert az igen gyakori, több százra tehető latin egyházi eredetű nevet viselő személyek adatait hely és idő kímélése céljából nem vettem be az adattárba. Tehát nincs az adattárban minden *Johannes, Nicolaus, Petrus, Paulus, Stephanus* stb. nevű személy, ami természetesen torzítja a névtárba felvett személyek különböző eredetű neveinek arányát. Szerepel viszont a névtárban minden úgynevezett közszoói eredetű (*Péntek, Szombat, Ajándék* stb.) nevet viselő személy adata és minden egy- és kéttagú becéző névalakulat. Azaz nem lett felvéve az adattárba az összes *Benedictus* nevű személy, de a *Benedictus* név minden becéző (*Bech, Bec, Bek, Bene, Beke* stb.) alakjával elnevezett személy előfordul. Az „Árpád-kori kis személynévtár”-ban minden személy egyszer, egy néven szerepel, jelen feldolgozásban előfordul, hogy ugyanazon személyt több néven, névvariációval jegyezték fel.

A személynévtárban közölt nevek felismerését segíti a névalakulatok betűrendbe sorolása. Továbbá a sokszoros utalásokkal, azaz bizonyos névalakulatok lehetséges összekapcsolásával a nevek más megvilágításba kerülhetnek, így az eddig elfogadott névmagyarázatok esetleg érvényüket veszítik.

4. Az Árpád-kori személynevek eredetét csak az idegen, főleg a szláv és germán jövevénynevek figyelembe vételével, ezek ismeretében lehet feltárni. A könnyen felismerhető közszoói és latin, egyházi eredetű nevek mellett nem okoz gondot a német *Herbert, Herman, Robert, Vilhelm*, a szláv *Boleslaus, Budmer, Vlcan* stb. és ezek számos írás- és ejtősváltozatának besorolása.

De kérdés, hogy például az ismeretlen eredetű *Scega, Scege, Zega, Zege, Scegey, Scegue, Zegue, Cegue* névalak egyik, 1138/1329-évi *Scege* variánsát érdemes-e a *szeg*¹ 'brechen, törni' és a *szügy* 'Brust eines Tieres; állat, főleg ló melle' (EWUng.) közszoók első, akár kérdőjeles előfordulásának is tekinteni, azaz célszerű-e egy ismeretlen eredetű névalaknak bármilyen, sőt kétféle, merőben más jelentést tulajdonítani? Egyébként a *szügy* közszoó második korai kérdőjeles adata az 1237–40-ből származó *Syd*.

Egyetlen névalakulatból rendkívül kockázatos biztos etimológiát gyártani. Egy 1245-ből származó *Folwyne* névalakot PAIS DEZSŐ felbontott *fol + vine* tagokra, „melyek közül az első a *falu* változata, a második pedig a *vén* szó birtokos személyragos formája” és a nevet viselő személy „nyilván egy szolgaköztségben a vezető szerepet töltötte be” (PAIS 1966: 23). Ez a névalak és a *Foluuene* változata egy 1380-ban ártírt oklevélben tűnik fel, mely arról szól, hogy IV. Béla 1245-ben hűséges hívének (fidei nostro) adományozta a Komárom megyei Hetény egy részét, mert megvédte Komáromot a tatárok betörése ellen (CDES. 2: 112, Szt. 1: 242, GYÖRFFY 3: 421). További adatok: cr. 1270: Zoym filius *Foluyny* iobagio populorum regine (HOk. 60), 1300: comitis... Arnoldi filij *Foluyunu* (Kub. 1: 180). Tehát az 1245-ből származó személynév nem két magyar közszoó összetétele, hanem a német *Folcwine, Folwin, Folowin* személynévvvel azonos (FÖRSTEMANN 1854–59: 558). Jóllehet HALÁSZ ELŐD 1956-ban már megállapította, hogy a név a „meglehetősen gyakori germ[án] személynév” átvétele (HALÁSZ 1956: 66), a PAIS-féle magyarázat a mai napig él.

Ugyancsak a német *Metz* (FÖRSTEMANN 1854–59: 1119, BRECHENMACHER 1957–63. 2: 264; esetleg a *Matthias* becéző változata) vagy az ólengyel *Mech* (TASZYCKI 1965–92. 3: 433) becézőnév átvétele az 1211-évi *Mech* személynév, és nem a *mécs* ’világító eszköz’ közszo első előfordulása, amint azt az OklSz. után a SzófSz., a TESz. és az EWUng. is idézi.

Kérdés, szabad-e az ismeretlen eredetű *mászik* ige első nyelvtörténeti adataként idézni a Várad Regestrumból (1214/1550: ? *Mazam* névalakot és 1247-ből egy zárai polgár *Mazo* nevét? (vö. EWUng.), amikor a név vagy egy szláv (vö. FNESz. *Mázaszászvár* a.) vagy a német *Matzo*, *Maza*, *Mazza* személynév (FÖRSTEMANN 1854–59: 1119) átvétele.

5. Az adattár igen nagyszámú, 1000-nél több egytagú és egytagúnak minősíthető, kétmagánhangzós személynévet tartalmaz, 1800 írásváltozattal. Ismeretes, hogy az egyházi latin *Antonius*, *Gallus*, *Jacobus*, *Michael*, *Petrus*, *Philippus* stb. személynévek az Árpád-korban gyakran becézés okán első szótagjukra: *Ant*, *Gal*, *Fil*, *Jac*, *Mic*, *Mich*, *Pet* stb. rövidültek. A felsorolt és könnyen felismerhető egytagú neveken kívül számos az ismeretlen eredetű.

BENKŐ LORÁND szerint az „Árpád-kori magyar névanyag egyik jellegzetes típusát alkotják azok az ismeretlen, megfejtetlen eredetű egytagú zárt személynévek, amelyek valószínűleg egy ősbibb magyar névtípus kihálófélben levő maradványai” (BENKŐ 1950: 233). Az „ősi magyar” névtípust nem igazolják azok az Árpád-kori egytagú személynévek, melyek alakilag megegyeznek némely szláv egytagú személynévekkel, például *Bach* ~ *Baach* (~ szláv *Bach*, *Bač*), *Bas* ~ *Baas* (~ szláv *Baš*), *Ber* (~ szláv *Ber*), *Boch* ~ *Booch* (~ szláv *Boch*), *Chach* ~ *Chac* (~ szláv *Čach*, *Čak*), *Loch* (~ szláv *Loch*), *Pech* ~ *Peech* (~ szláv *Pech*), *Rad* ~ *Raad* (~ szláv *Rad*), *Zech* ~ *Zeech* (~ szláv *Zech*), *Zoch* ~ *Zooch* ~ *Zouch* (~szláv *Zoch*) stb. (vö. SVOBODA 1964: 107, 110, 121, 129, 146, 181; MARETIC 106; TASZYCKI 1965–92. 1: 75, 87, 108, 178, 393, 4: 226, 429, 7: 132).

Míg az „Árpád-kori kis személynévtár”-ban 27 *C*, *Ch* kezdetű (*Cet*, *Chet*, *Chom*, *Chug*, *Chymp*, *Chint*, *Ciot*, *Chot* stb.) egytagú személynév volt, addig az „Árpád-kori személynévtár”-ban több mint 200 az egytagú *C*, *Ch*-val kezdődő névalakulat. Ezek megfejtése szinte megoldhatatlan feladatnak tűnik, jóllehet az e típusba tartozó Árpád-kori nevek egy része megegyezik némely azonos alakú idegen személynévvvel.

6. MELICH JÁNOS egyik nevezetes megállapítása szerint: vannak a magyarban becéző alakban átkerült személynévek, de ezek kicsinyített voltát nem érezzük. Ilyen az 1211-ből való *Tichon* személynév. A név a szlávágban egy *Tichomir*, *Tichoslav* stb. személynévből vagy egyenesen a *tich* (’stil’) melléknévből szláv becéző *-on* képzővel alakult kicsinyített név (MELICH 1903–5. I/2: 129, 1914: 10). E személynév volt az alapja az 1055-ben feljegyzett Balaton melletti *Tihany* helynevének is (vö. FNESz.). A MELICH által említett és az ómagyar névállományban is előforduló szláv *-on* becéző képzős névalakulathoz adalék az „Árpád-kori személynévtár”-ban az 1290 *-n* (*-an*, *-en*, *-in*, *-on*, *-un*) végű személynév, ebből 300 *-on*, *-un* (feltehetően) becéző képzős név.

B. LŐRINCZY ÉVA úgy vélte, hogy „a magyar közszoói eredetű egy vagy kéttagú nevek élete ... összefonódhatott az egy vagy kéttagú idegen, az esetek többségében keresztény személynévekével, s képzős változataik már teljesen azonos módon viselkednek” (B. LŐRINCZY 1960: 143), és például az *-s* (*-us*) képzős személynévek „között számos olyan akad, melynek pontos mását egyik-másik szláv nyelvben is megtaláljuk, s amelyeket – könnyen megtörténhet – a maga egészében kaptuk valamely szláv nyelvből” (B. LŐRINCZY 1962: 26).

A személynévtárban 3400 *-s* (*-as*, *-es*, *-is*, *-os*, *-us*) végű személynév van. Továbbá kétszótagú *-a*, *-e* végű névből 370 *-ka*, *-ke*, 380 *-sa*, *-se*, 260 *-cha*, *-che* végű.

Nagy kérdés, hogy a különféle végződésű neveket hogyan kell minősíteni? Mert például a FÖRSTEMANN-féle „Altdeutsches Namenbuch”-ból oldalszám lehetne idézni a kéttagú *-a*, *-o* végződésű ónémet neveket, és a kedvelt ónémet *-d* ~ *-t* képzős nevek közül nem egy megegyezik Árpád-kori személynéveinkkel: ómagyar *Tata*, *Tota* ~ ónémet *Tata*, *Tatta* (FÖRSTEMANN 1854–59: 387; vö. FNESz.: *Tata*) ómagyar *Ebed*, *Egid*, *Bened*, *Hord*, *Horrod*, *Hosued* ~ ónémet *Ibed*, *Egid*, *Benned*, *Harid*, *Horid*, *Hosed* (FÖRSTEMANN 1854–59: 383–4).

7. Alábbiakban néhány adattal bemutatom az 1983-ban készült „Árpád-kori kis személynévtár” és most elkészült „Árpád-kori személynévtár” adatai között mutatkozó különbségeket, melyek nyilvánvalóan az adatok számából, illetve a személynévek gyűjtésének időbeli kiterjesztéséből következnek.

	Árpád-kori kis személynévtár (1983)	Árpád-kori személynévtár (2004)
időszak	1138–1240 között	1101–1301 között
személyek száma	6800	X
személynévi adatok száma	6800	38000
névcikkek száma	2800	9500 + 7500 utaló névcikk 26800 névvariáció (írás- és ejtésváltozat)
személyek előfordulása	minden személy egyszer fordul elő	egy személy több néven, névvariációval is előfordul (például <i>Marc</i> ~ <i>Mortun</i> ~ <i>Martinus</i> filius Artuna; <i>Elekus</i> ~ <i>Helekus</i> ~ <i>Elek</i> ~ <i>Alexius</i> a Hanva nemzetségből)
német <i>Hans</i>	0 személy	1 személy
<i>Hans</i> , <i>Johann</i> becéző alakja	1 <i>Hench</i>	50 <i>Hene</i> , <i>Hench</i> , <i>Hencz</i> , <i>Hencha</i> , <i>Henche</i>
német <i>Wolf</i>	0 személy	2 személy
<i>Herbort</i> , <i>Herbortus</i>	2 adat	60-nál több adat, 6 írásváltozat
<i>Zobozlo</i> , <i>Zobozlou</i>	3 adat	10 <i>Zoboslo</i> , 17 <i>Zobislaus</i> írásváltozat

A 13. század végéig összegyűjtött és „Árpád-kori személynévtár”-ban bemutatott adatok, nevek, névvariánsok eredet szerinti elfogadható feldolgozását egyelőre nem tartom lehetségesnek. Kétségtelen, össze lehetne számolni a könnyen felismerhető, ma-

gyar és idegen eredetű személynveket, de az ismeretlen névalakulatok nagy száma, a több száz egy- és kéttagú név, melyek között egyaránt lehet magyar, német, szláv eredetű becézett, képzett név, a különféle végződésű nevek bizonytalan besorolása, nemkülönben az úgynevezett közsői eredetű nevek nem egységes megítélése nagymértékben bizonytalanná, kétségesé, sőt megalapozatlanná tenné az adattárba felvett nevek eredet szerinti feldolgozását.

Irodalom²

- BENKŐ LORÁND 1949. *A régi magyar személynévadás*. Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1950. Tövégi magánhangzók keresztneveinkben. *Magyar Nyelv* 230–3.
- BRECHENMACHER, J. KARLMANN 1957–63. *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen* 1–2. Limburg.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1997. Árpád-kori személynveink eredetéről. *Magyar Nyelvőr* 71–5.
- FÖRSTEMANN, ERNST 1854–59. *Altdeutsches Namenbuch* 1–2. Nordhausen.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1990. A magyar–szláv érintkezések kezdetei. *Századok* 1–24.
- HALÁSZ ELŐD 1956. Germán eredetű magyar személynvek oklevelezésünk kezdeteitől a könyvnyomtatás koráig. *Nyelv és Irodalom* 65–101.
- KRISTÓ GYULA 2003. *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest.
- B. LŐRINCZY ÉVA 1960. Képzőtörténet és névkutatás. In: *Névtudományi vizsgálatok*. Szerk. MIKESY SÁNDOR – PAIS DEZSŐ. Budapest. 140–3.
- B. LŐRINCZY ÉVA 1962. *Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az -s ~ -cs képzővel alakult névanyag az ómagyarban*. NytudÉrt. 33. Budapest.
- MELICH JÁNOS 1903–05. *Szláv jövevényszavaink*. Budapest.
- MELICH JÁNOS 1914. *Keresztneveinkről*. MNyTK. 15. Budapest.
- PAIS DEZSŐ 1966. *Régi személynveink jelentéstana*. MNyTK. 115. Budapest.
- SVOBODA, JAN 1964. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha.
- TASZYCKI, WITOLD szerk. 1965–92. *Słownik staropolskich nazw osobwich* 1–7. Boroszló–Varsó–Krakkó.

FEHÉRTÓI KATALIN

KATALIN FEHÉRTÓI, **Comments on names included in the “Onomasticon of Personal Names of the Age of the Arpads (1000–1301)”**

The 9,500 entries of the “Onomasticon of Personal Names of the Age of the Arpads (1000–1301)” contain 39,000 personal names collected from sources dating back to the period between 1000 and 1301 and available now in print. A minority of the personal names originate in Hungarian common nouns, whilst the overwhelming majority of foreign personal names are of Ecclesiastic Latin, Slavic and German origin. A few name forms are of unknown or obscure origin. With respect to numerous foreign names it is impossible to decide with certainty whether they have been formed by Hungarian or foreign (Slavic) derivative affixes.

² A tanulmányban szereplő egyszeri forráshivatkozások feloldását l. az „Árpád-kori személynévtár (1000–1301)” forrásjegyzékében. (A szerk.)